

Predrag Krstić

SAZNANJE I PRORICANJE: O ZAMISLIVOSTI BUDUĆNOSTI¹

APSTRAKT: U ovom članku izlažu se i potkrepljuju suprotstavljena gledišta u pogledu mogućnosti saznanja budućnosti. Medij u kojem se odigrava istraživanje je književna, televizijska i filmska naučnofantastična produkcija. Nalazi se da njen saznanjani potencijal svedoči, ilustruje, provocira, ali i inspirativno zaoštrava iste one epistemološke, etičke i metafizičke dileme koje moderna i savremena filozofija tradicionalno iskušava.

KLJUČNE REČI: budućnost, saznanje, predviđanje, Kant, naučna fantastika, misaoni eksperiment.

Uz rizik da se na prvi pogled ta veza učini puko prigodnom, ovaj tekst bi da poveže Kanta i naučnu fantastiku. Da li o budućnosti išta možemo znati? Da li je Kant mogao da zna? I da li bi on takvo saznavanje smatrao uopšte opravdanim? U pokušaju da se odgovori na ova pitanja, stavićemo na kušnju reprezentativni korpus takozvane futurističke naučne fantastike. I to, da se pomognemo opet kantovskom leksikom, upravo u smislu ispitivanja uslova (ne)mogućnosti njegovog saznanja budućnosti, njene zapravo iole opravdane (za)mislivosti.

Naučna fantastika se bavi idejama koje po definiciji prekoračuju polje mogućeg iskustva, čak se dobrovoljno izmiče od njega i moglo bi se reći da igra na kartu principijelnog manjka pouzdanog saznanja koje bi se moglo empirijski verifikovati ili demonstrativno dedukovati. Ako to „saznanje“ provučemo kroz Kantovu matricu, onda ispada da o njegovom predmetu nije moguće konkluzivno Znanje, odnosno da je, dok god vizije budućnosti naučne fantastike pretenduju na (predmetnu) tačnost i (konstitutivnu) realnost, moguće sa jednakom uverljivošću u nedogled tvrditi i ovo i ono (up. Kant 1962: 536-538, 671-672, 699, 723-730). Uz pretpostavku da ona uopšte smera i na kakav kognitivni potencijal i uz (transcen-

1 Članak je rađen u okviru projekata “Istraživanje klimatskih promena i njihovog uticaja na životnu sredinu, praćenje uticaja, adaptacija i ublažavanje“, podprojekat „Etika i politike životne sredine: institucije, tehnike i norme pred izazovom promena prirodnog okruženja“ (br. 43007) i “Retke bolesti: molekularna patofiziologija, dijagnostički i terapijski modaliteti i socijalni, etički i pravni aspekti“, podprojekat “Bioetički aspekti: moralno prihvatljivo u biotehnoški i društveno mogućem” (br. 41004), koje finansira Ministarstvo nauke i prosvete Republike Srbije.

dentalnu orijentaciju kada je reč o (njениm) „idejama“ (Kant 1962: 349, 351-367, 383-384, 448-450, 505-512, 671-672, 730) – ne na pojedinu budućnost koju predviđa u svojim manifestacijama već na onu mogućnost predvidljivosti budućnosti, čak samog diskursa (o) budućnosti, koju sama manifestuje – čini se da ne bi bilo nezanimljivo pokušati smestiti taj problem u Kantove „antinomije“ (Kant 1962: 397-398, 433-438): i po pitanju (ne)mogućnosti saznanja budućnosti – kao i kada je reč o „kosmološkim“ tvrdnjama da svet jeste ili nije prostorno i vremenski ograničen; da ga sačinjavaju samo prosti delovi i njihove složevine ili da u njemu ne postoji ništa prosto; da u njemu postoje samo prirodni zakoni uzročnosti koji su dovoljni za njegovo objašnjenje ili da uz to postoji i „sloboda“; da postoji ili da ne postoji, kao deo ili uzrok sveta, „jedno apsolutno nužno biće“ (Kant 1962: 454-481) – iskušati na, recimo, levoj strani knjige tvrdnju da o njoj možemo pouzdano sasvim dovoljno znati, a na desnoj, sa po mogućstvu istim žarom, obrazloženje da ne možemo ništa izvesno tvrditi u tom pogledu. Tako će se inspirisanost Kantom uočiti već na na prvi pogled u organizaciji ovog priloga: kao okvir izlaganja, donekle možda neumesno, poslužićemo se strukturom „Transcendentalne dijalektike“ *Kritike čistog uma*.

Potrebna je još jedna prethodna specifikacija pitanja: svesno izvesne neodređenosti, ono cilja na mogućnost nekakvog ili ikakvog „bitnog“ saznanja o budućnosti, ono misli upravo na onu budućnost koja se hotimice projektuje kao manje ili više kardinalno drugačija od naše sadašnjosti. Drugim rečima, namera je da se ispita da li je i kako moguće da prosuđujemo o saznavnom kapacitetu onih takvih projekcija koje bi da budu i naučne i fantastične, i da se pozovu na prediktabilnost kao elementarno svojstvo naučnih nalaza i opet da budu nešto više i različito od prostog uviđanja zakonomernosti i prognoze kretanja događaja prema sadašnjim trendovima.

Da to pitanje nije sasvim nategnuto, svojim samorazumevanjem opisa posla i zadatka naučne fantastike svedoči makar jedna njena dugoveka struja. Još 1948. godine čuveni autor naučnofantastičnih priča i urednik legandarnog specijalizovanog časopisa toga žanra Džon Kempbel (John W. Campbell), nazvao je naučnu fantastiku „naporom da se predvidi budućnost na osnovu poznatih činjenica, iskopanih uglavnom iz današnjih laboratorija“ (navedeno u James 1994: 56). Gotovo trideset godina kasnije, Redžinald Bretnor (Reginald Bretnor) je ublažio tako ambiciozno postavljen zadatak i opisao naučnu fantastiku kao „fikciju osnovanu na racionalnoj spekulaciji s obzirom na iskustvo nauke i tehnologija kojima ona ishoduje“ (Bretnor 1974: 150). Sasvim na drugom kraju spektra od Kempbela našla se Ursula Le Gin (Ursula K. Le Guin), koja tvrdi da (ne)tačnost predviđanja s pravom uopšte nije bila česta briga naučne fantastike i da se ona, štaviše, nikada i ne tiče budućnosti, već koristi budućnost kao „metaforu izvedenu iz izvesnih dominantata našeg savremenog života – nauke, svih nauka i tehnolo-

logije” (Le Guin 1979: 159). Počecemo od toga – i čini se da se tu veza sa Kantom zavšava – da je i u tom pogledu stvar neodlučiva, da je i na pitanje mogućnosti znanja i diskutovanja prirode problema budućnosti, sve možda dok se i samo ne propita, moguće odgovoriti zaoštrenim, protivstavljenim i jednako (ne)plauzibilnim stavovima.

Teza

Možemo doduše predviđati pojedinačne pojave, pa čak i pravce razvoja određenih događaja, ali ne možemo ništa znati o obliku koji će budućnost drugačija od naše sadašnjosti poprimiti, ne možemo predvideti tok događaja koji se još ni inicijalno nisu desili ili najavili, pa otuda ni teme, probleme, pitanja koja će postavljati nauka i filozofija, ako uopše prežive u njoj.

Dokaz

Jedini način da načelno zaključujemo o obliku koji će budućnost zadobiti jeste da se oslonimo na sadašnje stanje stvari: da ga projektujemo, i da se projektujemo, u vreme koje ne mora ni na koji način nastavljati današnje ili u odstupanju imati osnovu u njemu, pa bi se i naše preokupacije mogle ispostaviti u najboljem slučaju zastarelim. Zamisli naučne fantastike upravo to čine i drugo i ne mogu da čine: one preseljavaju našu perspektivu na izmaštani, obično nekakav *hi-tec* svet. Onaj zahtevniji posao, posao mišljenja onog potpuno drugačijeg i izmeštanja same perspektive, upravo je nemoguć – jer je to drugačije „po difoltu“ nemoguće opazite. Kada bi autori kojim slučajem i uspeli sačiniti takav jedan neprepoznatljiv svet, on se ne bi mogao ne samo razumeti, nego čak ni smisljeno recipirati.

Ali ako ne možemo pouzdano predvideti to *ganz andere* koje ipak obećava ona fantastika koja pretenduje da nešto kaže svojim slikama budućnosti, nije malo ni ono što možemo i što ima svoje opravdanje u izgleda intrinzičnom impetusu da gatamo, proričemo ili „osnovano“ prognoziramo ono što će biti: možemo pokazati koliko je i kako taj posao, posao predviđanja nepredvidljivog, saznanjno uzaludan. I sa tim saznanjem nesaznatljivosti sadržaja koji se ipak izlaže, prepustiti se, ako nam je volja, nesaznajnim i neuzaludnim aspektima koji nam se nude i koji se obračunavaju u moneti zanimljivosti, atraktivnosti, izazovnosti. Zagledanost u nepreglednu budućnosti verovatno spada u jednu od onih stvari koje neizbežno i večito zaokupljaju naš um ali – ne moramo se dalje držati Kanta – taj um uopšte ne mora biti saznanj: on može da uživa u ostavljanju stvari otvorenim, nedefinisanim i u provociranju novih interpretacija i argumentacija bez izgleda i, ako je sreće, bez pretenzije da kažu konačnu i verodostojnu reč o tome.

„Regulativne ideje“ ovde nije prava reč, pošto verujemo da u svom najboljem izdanju dela naučne fantastike ne zadovoljavaju ili ne treba da zadovoljavaju

nikakvu saznavnu potrebu, da ne stimulišu, ujedinjuju i orijentišu moći i rezultate naših izglednijih kognitivnih kapaciteta, da u njima saznavna orijentacija ili lojalnost doznaju stvari kakve će biti i nije dominirajuća, a ako na vlastitu štetu to i jeste, onda je naglašeno apokaliptički i/ili soteriološki karakter takvih pokušaja dovoljan da za njih proglasi nadležnom psiho(pato)logiju a ne teoriju saznavanja. Čak i ako njihove nalaze ne uzmemo za konstitutivne principe i dobronamerno dopustimo da mogu imati neki kognitivni sadržaj, oni teško da mogu, kao kod Kanta regulativne ideje, da okupe i usmere naša dalja istraživanja već samo mogu, a i to u izuzetno retkim slučajevima, da posluže kao korektiv i inspiracija sadašnjim. U uobičajenim slučajevima, pak, u tim izmeštanjima u budućnost nalazimo uglavnom primere neuspešnih prognoza i promašenih vizija. Ako prošle (naučne) fantazije uporedimo sa našom ili sa onom savremenošću koju su htele da oslikaju i koja je prema samim njihovim proračunima već trebalo da nastupi, nije teško zaključiti – po nepotpunoj indukciji, doduše, ali boljeg para-metra nemamo – o validnosti svih takvih nastojanja.

Dovoljno je iznova pogledati epizode prve sezone *Originalne serije Zvezdanih staza*,² koje prate međuzvezdane pustolovine kapetana Džemsa Kirka (James T. Kirk) i posade jednog od svemirskih brodova Ujedinjene Federacije Planeta, čuvenog Enterprajza (Enterprise), u dvadesetčetom veku. Rizikujući da se ogrešimo o poštovaoce i izgovorimo jeres za vernike rasute po neprebrojnim fan klubovima ovog projekta, usuđujemo se da kažemo da avanture Enterprajza sa ove distance, već danas, ne mora se čekati dvadesetveći vek, izgledaju – biranim rečima – neubedljivo. Ne radi se samo o, da tako kažemo, produkcijskim stvarima, o tome da su odore krajnje nepažljivo šivene, da baš ni ne odgovaraju junacima, da se vide šavovi i zakrpe, uprkos tome što je Bil Tajz (Bill Theiss) kreirao upečatljiv izgled uniformi Zvezdane flote (videti Joseph-Witham 1996; Roberts 1999: 21 i dalje). Nije presudno ni to što je umetnički direktor Mat Džefris (Matt Jefferies), avijatičar tokom Drugog svetskog, dizajnirao svemirski brod i većinu njegovih interijera s namerom da bude elegantan, funkcionalan i ergonomski, a ipak čitava unutrašnjost Enterprajza izgleda krajnje aluminijumski, gotovo kao nekakvi nedorađeni zidovi obloženi folijom. Da pripišemo to ograničenom budžetu.

Ovde je interesantnije ono što se tada još nije moglo zamisliti, što je bilo nemislivo, a danas je već postalo uobičajeno. Raznooblični dugmići uglavnom disfunkcionalno i više božično svetlo na svim kompjuterima i kompjuterizovanim spravama na brodu. Ali, ako nismo neki prevideli i ako nisu ugrađeni u zidove ili druge pozadine, čini se da svi monitori računara imaju katodnu cev, da flet ekrani,

2 Iako je izvorno prezentovana samo pod naslovom *Star Trek*, da bi se razlikovala od nastavaka, drugih serija pod istim nazivom i „franšize“ u celini, na tu seriju koja se emitovala od 1966. do 1969. godine retroaktivno se referiše retronimima *Star Trek: The Original Series* ili, ređe, *Classic Star Trek*. („*Star Trek* web site“, internet)

tnt tehnologije i slično, o hologramima da ne govorimo, još nisu bili zamislivi ili da, makar, nisu izgledali jednako ubedljivo, masivno, kao impozantni debeli ekrani (o neuspehu fikcije da predvidi karakteristike i upotrebu budućih računara Gresh and Weinberg 2001). Da pripišemo to, pak, medijskom modnom diktatu.

Vo Čangu (Wah Chang), koji je radio za produkciju Volta Diznija (Walt Disney) i bio angažovan za dizajniranje i proizvodnju izmišljenih tehničkih rekvizita posade Enterprajza, obično se pripisuje stvaranje sprava koje će budućnost potvrditi: naročito onih priručnih „portabl“ uređaje kao što su „trikoder“, koji prima, snima i proračunava podatke iz spoljnog sveta, i rasklopni komunikator koji se čini da izgledom zaista najavljuje čelijski telefon. Zadržimo se samo na poslednjem, dovodeći u pitanje direktnost te najave i osporavajući kredit koji se olako i uz izvesnu zaslepljenost pruža. Preklopni „komunikator“, naime, posada Enterprajza koristi kada napusti brod – da bi komunicirala s njim. Stoga se može zaključiti da je, osim donekle po spoljnom izgledu, upravo ideja uvek dostupnog komunikatora, bila predaleko ili nezamisliva: komunikator kao sastavni deo uniforme, u obliku metaliziranog amblema Zvezdane flote, koji je kao tkaninast imao funkciju označavanja pripadnosti i dekoracije u „Originalnoj seriji“, izmišljen je tek u „Sledećoj generaciji“. Preklopni komunikator je više dakle bio u funkciji svojevrsne osavremenjene i priručne *long distance* komunikacije radio talasima, a na samom svemirskom brodu se komunikacija odvijala prilično staromodno: kao na željezničkoj stanici, povremeno se čuje glas koji proziva ovog ili onog, najčešće kapetana Kirka, naravno, a ovaj se onda javlja sa uvek obližnjih, u svakoj prostoriji izgleda postavljenih „interfona“, svakako nečega što liči na njih. Mobilni telefon je tada još bio dakle nedogledno daleko.

Čini se da ista ona situacija koja je važila u forenzici pre samo nekoliko decenija može da se primeni na sve oblasti naučnofantastičnih vizija budućnosti: da je svuda do jednog momenta nezamisliva mogućnost primene DNK najednom otkrivena i da je disciplina ako ne postala potpuno drugačija, onda prešla na kvalitativno novi i neslućeni nivo. Primerima nemogućnosti da se predvidi „tehnološki“ razvoj samo treba pridodati i one možda važnije i doduše ne strogo odvojene, koji svedoče o konceptualnim ograničenjima našeg razumevanja krupnijih stvari kao što su oblici života. Kada se u prvoj sezoni „Originalne serije“ pojavio jedan monstrum sa nove planete na koju je posada Enterprajza naišla, to čudovište koje je očito skrpljeno da zastraši gledaoce i naglasi herojski podvig kapetana Kirka koji se rve s njim i, naravno, srećno na kraju pobeđuje, ne može da se ne primeti da i kostimom i držanjem danas neodoljivo podseća na simpatične likove iz Mapet šoa.

Ali pravde radi treba reći i sledeće: jasno je da ćemo se za koju deceniju smejeti specijalnim efektima i kompjuterski generisanim slikama naših dana, kao što danas ismevamo gumena čudovišta i stene od polistira iz 1960-ih: to jednos-

tavno pripada sve bržim promenama u tehnologiji koje nepovratno menjaju i izgled vizulnih medija, pa i naša očekivanja od vizija koje nam nude (Johnson-Smith 2004: 7, 252-253). Zaista, možda treba imati u vidu da su tokom šezdesetih, u doba kada je vrhunac tehnike bio pucketavi radio tranzistor, Zvezdane staze „predvidele“ vreme kada će sprave za komunikaciju raditi bez žica. Kompjuteri te dekade zauzimali su čitave klimatski kontrolisane sobe i pripadale samo vladi i nekolikim vrlo velikim korporacijama, a kapetan Kirk je ipak imao jedan dovoljno mali (iako debeli) da stoji na površini njegovog stola – i odgovara mu. Istina je takođe da je, dok čovek još nije hodao mesecom, posada Enterprajza putovala galaksijom brže od brzine svetlosti i šetala drugim svetovima. Možda dakle nije sasvim neosnovana ona gotovo bezrezervno prihvaćena legenda da su Zvezdane staze „inspirisale“ mnoge savremene tehničke izume, s tim što labavije treba shvatiti „inspiraciju“ a strožije raspon aktuelnih uređaja koji se toj inspiraciji pripisuje: od mobilnih telefona i magnetne rezonance do iPoda, „tablet“ računara i ličnih digitalnih asistenata (za pohvalu naučnofantastičnih najava tehnonaučnih izuma i prožimanje nauke i fantastike videti: Bly 2005; Brake and Hook 2008; Disch 1998; Milburn 2010).

Na kraju krajeva, tehnika možda i nije odlučujuća, možda je značajniji onaj potencijal koji tematske preokupacije i narativne strukture naučne fantastike mogu da ponude. Ali se onda primeti da ove prve epizode začuđujuće malo pažnje posvećuju novim pitanjima koja bi mogla da ishode iz budućeg okruženja; one više u njega smeštaju stare zaplete, zaplete čiji je žanr uglavnom kriminalistički ili špijunski ili čak (melo)dramski, zabavljene su međuljudskim odnosima, komandom hijerarhijom i triler elementima. Više su dakle, opet, izmestile savremeno „ljudsko“ u okruženje koje je želelo da bude zvezdano, glamurozno i herojsko; po pretpostavci uvek isto ljudsko su dekorisale na tematskom maskenbalu tehnički visoko opremljene budućnosti; slavile su ono ljudsko kakvo vazda poznajemo ne bi li kroz vreme i prostor, kroz eonske i svetlosne godine, afirmisale našu trajuću jedinstvenost. Što se uostalom i nije krilo. „[S]tvarajući novi svet sa novim pravilima, mogao sam da zauzmem stav o seksu, religiji, Vijetnamu, politici i interkontinentalnim projektilima. Zaista, mi smo zauzimali stavove u Zvezdanim stazama: mi smo slali poruku i, srećom, svi su je primili preko emisione mreže”, izjavio je legendarni „kreator“ Zvezdanih staza Džin Rodenberi (Gene Roddenberry) (prema Johnson-Smith 2004: 57, 79–85).

Time je međutim omogućen i jedan opštiji zaključak. Ako je direkcija ovih interpretacija tačna, naučna fantastika ne čini upravo ono što u svojim prepoznatljivim izdancima obećava. Ona jednostavno prenosi na budućnost naše teme i deleme; ne trudi se ili se uzaludno trudi da dovede u pitanje kategorije i dimenzije u kojima naša ljudska sadašnjost postoji i u kojima umišljamo da traje. Njena globalna i posebna predstavljanja budućnosti su onda osuđena da maše. Već i same

ručne sprave za komuniciranje koje omogućuju da članovi posade Entrepajza razgovaraju na velikoj udaljenosti spadaju u one izume „pogodnosti“ pre nego neophodnosti koje „industrija naučne fantastike“ prodaje kao onu najnapredniju nauku i tehniku čije korišćenje joj obezbeđuje da (p)ostaje uvek „nova“ – a da je njena „novost“ ipak unapred i potom transparentno ograničena obimom i moćima ljudske imaginacije. Njen je najdublji poziv, tvrdi Fredrik Džejmson (Fredric Jameson), da u naporima da „registruje fantazije o budućnosti“ upravo „uvek iznova demonstrira i dramatiizuje našu nesposobnost da zamislimo budućnost“: njen veći deo “ne pokušava ozbiljno da zamisli ‘pravu’ budućnost našeg društvenog sistema“, već svoje „višestruko lažne budućnosti“ stavlja u sasvim različitu funkciju transformacije „naše vlastite sadašnjosti u determinisanu prošlost nečega što će tek doći” (Jameson 1982: 153, 152). Na istom tragu i sa različitim naglaskom, blago dopuštajući da naučna fantastika može da ima saznanjnu kapacitet da bi je odmah potom još više unizila zbog zapravo istog konzervirajućeg i antiemancipatorskog karaktera, Konstans Penli (Constance Penley) sugeriše da u jednoj istinskoj „atrofiji utopijske imaginacije“, kakvu zatičemo u *Terminatoru* i sličnim filmovima tog žanra, možda još i „možemo da zamislimo budućnost, ali ne možemo da zamislimo onu vrstu kolektivnih političkih strategija kojima bismo promenili ili osigurali tu budućnost” (Penley 1990: 121).

Politički aspekt koji imaju u vidu Džejmson i Penli sad na stranu: nemogućnost predviđanja budućnosti možda uostalom i nije toliko pogubna koliko vera da je ono moguće i da je kolektivne strategije mogu sprovesti. Suočenima s onim manje ambicioznim primerima i svesnima neopravdanosti poopštavanja, ipak nam se čini da sve naše vizije budućnosti više svedoče o beznadežnoj zastarelosti perspektive, nego što je oslikavaju. Teško je naći boljeg svedoka od „zaštićenog“. Insajder naučne fantastike, futurista i profet, H. G. Vels (H. G. Wells) je decembra 1938. godine bio jedan od govornika na proslavi stogodišnjice *Australia–New Zealand Association for the Advancement of Science*. Naslov jednog njegovog govora koji je emitovala Australijska nacionalna mreža bio je „Proricanje budućnosti”. U njemu je bio veoma rezervisan prema pokušajima da se kontroliše ili predvidi budućnost: smatrao je da je dugoročno planiranje svemirskih putovanja i naseljavanja planeta po svoj prilici uzaludno ukoliko se proteže na više od jedne generacije. Sugestija za onu „najbolju vrstu futurističke priče“ je odatle glasila da treba da umanjni pretenzije i igra sa raspoloživim resursima, da „izmesti“ čitaoca ali i da mu pruži „iluziju starnosti“ – ukoliko ne želi da bude jedna od mnogih „proročkih knjiga“ koje su se upecale u zamku proricanja: „Što više idete napred, to se više čini da se upetljavate u goruća pitanja vlastitog vremena” (prema Wagar, internet).

Nije nam bio cilj da sasvim unizimo naučnu fantastiku nizananjem primera njenih neuspešnih prognoza i promašenih vizija (za spisak takvih „omaški“, „neverovatnoća“ i „nelogičnosti“ kada je reč o „fizici“ i „biologiji“ Zvezdanih staza videti

Krauss 1995, Jenkins and Jenkins 1998) i da načinimo iscrpan inventar svega onoga što je, već i za naših života, izgledalo nezamislivo, a uskoro je postalo deo svakodnevice. Jeste međutim bila namera da se ospori pretenzija slika naučne fantastike, u meri u kojoj je uopšte njena, na saznavnu vrednost. Obrnutom metaforom od Hjumove (Hume), ako smo u tolikim brojnim slučajevima ostali slepi čak i za pravac razvoja novih otkrića i sveta koji odatle nastaje ili koji ona obeležavaju, biće da možemo makar sa izvesnom verovatnoćom da zaključimo da ni sutra sunce neće izaći, da nećemo iznenada progledati. Odnosno, da u toj stvari ima jedna suštinska granica, jedno neprelazno ograničenje, da, koliko god nastojali, ne možemo da mislimo ništa drugo do onoga što je (za)mislivo, a da je upravo ono nezamislivo suštinsko obeležje budućnosti na koju pretenduje naučnofantastična zamisao; da možemo samo da protežemo sadašnjost na budućnost, falsifikujući je i perspektivom i očekivanjima, okivajući je na prošlo ili investirajući u nju nešto što nije njeno. Kaže se da ljudi nisu počeli da lete dok nisu prestali da oponašaju ptice. Taj prestanak i obrt, ta smena paradigmi ako hoćete, koju futurologija nastoji da prozre, upravo je nemoguća unutar postojećeg okvira, unutar epohalnih granica mislivosti, tamo gde je i dok je ptica jedini uzor za način da se poleti. Dobra nučna i ina fantastika ume da igra na tom protivrečju, otvarajući možda prostor saznanju, ali ne obavezujući se njegovom sadržaju.

Primedba:

Postoje, naravno, ne samo predviđanja koja potpadaju pod načela svezremenih „naučnih zakona“ prirode, nego i manje ili više pogođene vizije pojedinih oblika koje će ljudska budućnost poprimiti. One su, međutim, uglavnom zloslutna politička fantastika, odnosno vrsta samoispunjavajućeg proročanstva, jedna „future noir“, mračna naučna fantastika koju na filmu najrepresntativije predstavlja košmar entropičke distopije *Los Andelesa 2019. godine* u jednom urušenom, trulom i napuštenom univerzumu *Blejd Ranera* (Spicer 2002: 152). To i takvo proroštvo je, naravno, uvek (post)apokaliptičko, te utoliko ne može mnogo da pogreši, igra čak ziheraški: ako ne prirodni, onda ovde načelno važi onaj Marfijev zakon da će stvari poći na gore, samo ako ima izbora. Osim toga, ta predskazanja su, još i više nego tehnonaučna, uvek zapravo neizbežno vezana za sadašnjost, ne samo u smislu prirodne ograničenosti polazne perspektive, nego i u smislu direktnijeg obraćanja toj sadašnjosti. Ona su obično više opomena nego što pretenduju na verodostojni konstrukt budućeg. Njihova „poruka“ je zapravo (pre)često da je „budućnost već počela“ ili da je odavno ili čak oduvek tu. Ona imaju karakter upozorenja, apela na urgentnost sagledavanja i izlaženja u susret aktuelnim problemima, koje iz nekog razloga savremenost nedovoljno uočava ili potencira.³ Ukoliko nije svojevrsno

3 Ako izuzmemo strogo politička proročanstva, najubedljiviji aktuelni tip takvog (o)poručivanja je argumentacija da smo svi mi, ako ne odavno, ono već izvesno vreme post-humani, da smo

naopako slavljenje one sadašnjosti iz koje rezigniramo progovara, onda se ova vizura pretače upravo u antitezu onoga što tvrdi ovaj stav o nesaznatljivosti budućnosti.

Antiteza

I najneverovatniji geštalti i najdalje budućnosti se mogu predvideti i čak moraju predviđati; to se pre svega odnosi na one „večite“, takozvane filozofske probleme, koji u principu ostaju isti, te će se i postojeći odgovori na njih neusmjereno varirati i iskušavati i u budućnosti.

Dokaz

Dokaz za prethodni stav bi moglo biti nesmanjeno interesovanje za odnos budućnosti i mišljenja, fantastike i filozofije, naučne fantastike i filozofije, te naročito Zvezdanih staza i filozofije, kao i posebnih filozofskih disciplina. Jedna replika kapetana Enterprajza NCC-1701-D Žan-Lik Pikara (Jean-Luc Picard), junaka neuporedivo najfilozofičnijeg serijala Zvezdanih staza, *Sledeća generacija* („Star Trek: The Next Generation“ 2007; Nemecek and Stern 1992) – „Nema većeg izazova od izučavanja filozofije“ – uzeta je za epigraf jedne knjige koja bi da afirmiše to interesovanje (Barad and Robertson 2001). Posle čitanja sve brojnijih takvih tekstova nije doduše uvek sasvim jasno da li oni u svojoj intenciji ilustruju transponovanje (važenja) filozofskih tradicionala u budućnost ili upravo kritiku te koncepcije i uopšte prosuđivanja o opravdanosti sadašnjeg zamišljanja budućnosti naučne fantastike, ali je već i intenzitet zanimanja za takva pitanja indikativan. Filozofija tu ume da osudi fantazmatsko uživanje naučne fantastike zbog iluzornosti, zbog pravdanja ili čak i predočavanja pogubnih mogućnosti koje proističu iz svetonazora opčinjenog visokom tehnologijom, te da je pozove na odgovornost zbog zatiranja smisla horizonta sadašnjice, dok naučna fantastika sa svoje strane makar jednako uspešno ume da podseti filozofiju da je um bez igre ograničen i dosadan.

U motu jedne druge knjige (Schneider 2009) dobra naučna fantastika se neskriveno izdaje za filozofski argument: „Uvek sam govorio da je naučna fantastika loše ime za ovo polje; to je zaista filozofska fantastika: *phi-fi* a ne *sci-fi*!“, izjavio je Robert Sojer (Robert J. Sawyer), autor čuvenih *Hominida*. I zaista, analitička filozofija se ovde udružuje ili stoji naporedo sa delima naučnofantastič-

kiborzi, hibridi i slične mašinizovane konstelacije koje su napustile, ali to još ne znaju ili neće da priznaju, starovremensku određenost jedinstvenom utelovljenošću, ličnošću, subjektom i slično (uporediti, između ostalog, Hayles 1999; Relke 2006; Haraway 1985; Haraway 1991; Dinello 2005; Balinisteanu 2007; Larson 1997; Barad and Robertson 2001: 79-95; Decker 2008; Murphy and Porter 2008; Bostic 1998).

nog stvaralaštva ne bi li diskutovala prirodu prostora i vremena, slobodu volje, transhumanizam, status sepstva i neuroetiku (za poslednje uporediti Levy 2007: naročito 69-87 i 197-220). Iz baštine žanra i mišljenja njegovih preokupacija probrani klasični radovi – od recimo, kada je reč o „robotici“, Isaka Asimova (Asimov 1986: 25-50) do Denijela Deneta (Dennett 1997) – kao i upućivanja na tematski odgovarajuća filmska ostvarenja, smeraju da reprezentativno zastupe pojedine „futurističke“ probleme, okupljajući ih ipak oko tradicionalnih pitanja metafizike, epistemologije i etike.

Unekoliko drugačijim putem krenuo je Stiven Sanders (Steven Sanders) kada je priređivao *Filozofiju naučnofantastičnog filma* (Sanders 2008). Svi priloženi eseji izabiru po jedan naučnofantastični film, koji bi trebalo da zadovolji uslov da bude „i klasik i podlozan filozofskoj obradi“, da može da „angažuje gledaoce na planu ideja i obezbedi priliku za istorijske, političke, književne i kulturne komentare, kao i filozofske analize“, a potom ga stavljaju pod filozofski mikroskop i, u nameri, afirmišu tematsku međuzavisnost „filozofije i naučne fantastike utoliko ukoliko naučna fantastika obezbeđuje materijal za filozofsko mišljenje o logičkoj mogućnosti i paradoksima putovanja kroz vreme, konceptu ličnog identiteta i tome šta znači biti čovek, o prirodi svesti i veštačkoj inteligenciji, moralnim implikacijama susreta sa vanzemalcima i transformacijama budućnosti koje će doneti nauka i tehnologija“ (Sanders 2008a: 6, 3-4). Ova operacija se uglavnom izvodi tako što se kroz apokaliptičke vizije razobručene robotike i, naročito, misteriozna putovanja kroz vreme prate ili pronalaze filozofski koreni konceptata naučne fantastike (Devlin 2008; za Zvezdane staze, uporediti Kind 2008; Sanders 2008a: 9-14).

Sandersov zbornik je izašao u istoj, već poprilično narasloj ediciji „Popularna kultura i filozofija“, u kojoj i knjiga specifičnije posvećena odnosu Zvezdanih staza i filozofije (Decker and Eberl 2008). U njoj se filozofija i svemirska putovanja Enterprajza prevashodno izjednačuju prema zajedničkoj svrsi: istraživanju. Različite filozofske orijentacije onda stupaju u različite odnose prema Zvezdanim stazama i iskušavaju se na njima: s jedne strane se detektuje kako su, svesno ili nesvesno, filozofske teorije, recimo Vitgenštajna (Wittgenstein) i Ničea (Nietzsche), našle mesto u scenariju programa, a s druge da su Kirk, Pikar i drugi kapetani Enterprajza, pa onda i Spok (Spock), Data (Data) i, u manjoj meri, ostali redovni likovi, potencijalno istinski nosioci, protagonisti ili reprezentanti onih dilema koje zahvataju bezmalo čitav spektar tema metafizike, etike, epistemologije, politike, lingvistike, kulturologije, logike, psihologije i „duhovnosti“ uopšte. A da sve to ni jednog trenutka ne izgleda nategnuto i isforsirano. Jer, sami autori „tekstova“ Zvezdanih staza, koji često imaju formu filozofskih dijaloga, štedro koriste „slobodu“ koju nudi naučno-fantastični žanr da postave značajna metafizička i moralna pitanja na jezgrovit i dramatičan način. I tako se oslanjanje na Zvezdane staze prilikom diskutovanja akademskih tema, sa fizike (Krauss 1995), bio-

logije (Jenkins and Jenkins 1998; Andreadis 1998) i neuropsihologije (Sekuler and Blake 1998; Forrest 2005), sasvim očekivano i sa makar jednakom ubedljivošću prenelo i na filozofske discipline metafizike (Hanley 1997) i etike (Barad and Robertson 2001).

U prilog važenja antiteze, osim nepresušne filozofske inspirativnosti Zvezdanih staza, govori jedan možda još koncentrisaniji primer takve naučnofantastične produkcije. Jedna legendarna kratka priča Artura Klarka (Arthur Clarke) iz 1955. godine (Clarke, internet), dešava se, naravno, mnogo godina u budućnosti na svemirskom brodu. Priču u prvom licu is(pri)poveda brodski astrofizičar, koji je slučajno i jezuitski sveštenik, dok se posada vraća sa tri hiljade svetlosnih godina udaljene misije koja će temeljno poljuljati njegovu veru. Zadatak misije je bio da poseti ostatke jedne kosmičke katastrofe neuobičajenih razmera – „supernove“: tako jake eksplozije zvezde da, pre nego što potone u tamu, sjajem i po hiljadu puta nadjačava ubičajeno blještavilo „nove“ i ogromna sunca okolnih galaksija – da rekonstruiše događaje koji su do nje doveli i da, ako je moguće, sazna njen uzrok. Na samim granicama iščezlog sunčevog sistema posada je mimo očekivanja otkrila jednu planetu čija udaljenost od centralne zvezde teško da je ikada dozvoljavala život, ali ju je i spasila sudbine da poput ostalih planeta bude pretvorena u oblak pare. Spustili su se na tu sagorelu planetu i – otkrili tragove koji nisu ostavljali mesta sumnji da su delo razumnih bića koja su želela da ih neko otkrije: „civilizacija koja je znala da joj se bliži kraj načinila je poslednji pokušaj da obezbedi besmrtnost“. Njoj je, prema rekonstrukciji zasnovanoj na ovom uvidu, umiruće sunce najavilo okončanje mnogo godina pre konačne eksplozije, pa je imala dovoljno vremena da dopremi sve što je želela da ostane sačuvano na najudaljeniji dostupan svet, u nadi da će to blago pronaći neka druga rasa i da neće biti potpuno zaboravljena.

Kako da se nestanak čitave jedne vrste u punoj snazi uskladiti sa Božjom volju, pitao je sveštenik sebe i pitali su ga drugi na brodu. On je odgovarao što je bolje mogao, uzaludno tražeći nešto što bi mu pri tom odgovoru pomoglo u Lojolinim (Loyola) spisima. Odgovor na koji nije mogao pristati bio je odgovor njegovih saputnika: da vasseljena nema nikakve svrhe ni plana, da svakag trenutka u dubokom svemiru neka vrsta umire od eksplozije njenog sunca, da božanska pravda ne postoji jer ne postoji ni bog, da nema nikakve razlike, kada dođe kraj, da li je određena rasa tokom svog postojanja činila dobro ili zlo, pa tako ni sada kada su oživelili uspomenu na jedan narod koji se pobrinuo da vlastitu raskoš sačuva za budućnost i koji se činilo da nikako nije mogao biti rđav, bilo kojim bogovima da se molio ili nije uopšte molio... Ništa od svega toga, misli sveštenik koji je slučajno astrofizičar, nije dokazano onim što je viđeno, odnosno, pri takvom razmišljanju nas upravo upravljaju osećanja a ne logika. Umesto toga, valja se opsetiti starih neporecivih istina teo-logike: „Bog ne mora da pravda svoja dela čoveku. On, koji

je stvorio vasseljenu, može i da je razori kad god to zaželi. Sasvim je blizu drskosti – ako ne i bogohuli – da smatramo da možemo odlučivati šta On treba da uradi a šta ne“ (Klark 1978: 141). Sa tom dogmom neupitnosti čudnih puteva gospodnjih junak priče se dosad mogao i (po)miriti dok je gledao mnoštvo svetova i civilizacija bačenih u nemilost, ali sada, dok gleda astronomske proračune na osnovu prikupljenih podataka koji nedvosmisleno određuju precizan datum odigravanja ove eksplozije, više ne može. Ispostavlja se da je svetlost te supernove bljesnula na zemaljskom nebu kao vitlejemska zvezda. Jedna drevna misterija je tako konačno razrešena. Sveštenik na putu deziluzionisanja i u konačnoj reči priče više nije poražen ni njenom profanacijom, već manjkom božjeg milosrđa: „o Bože, bilo je toliko drugih zvezda koje si mogao da iskoristiš. Zašto je bilo potrebno baciti u plamen taj narod da bi simbol njihove prolaznosti zasjao nad Vitlejemom?“ (Klark 1978: 142).

Nije samo reč o ponavljanju teme teodikeje koja se makar od Avgustina (Augustinus), preko Lajbnica (Leibniz), Voltera (Voltaire), Hegela (Hegel), Berdajeva (Бердяев) i mnogih drugih, sa manjim ili većim intenzitetom i sa silnim modifikacijama proteže do naših dana. Reč je i očito o *evergreen* pitanjima odnosa vere i razuma, teologije i nauke, mogućnosti razgovora teiste i ateiste i tako dalje – provociranima sada budućom evidencijom o prošlom kolabiranju jedne u istoriji Zemlje posebne zvezde koja je najavila rađanje bogočoveka i njenim postajanjem jednim od onih čudnih ali niukoliko čudesnih kosmoloških entiteta za koje i dalje samo pretpostavljamo da od toga mogu postati. U formi ispovesti ili „unutrašnjeg dijaloga“, priča je prebacila težište na raskid s verom, ali nema sumnje da je i dalje u pitanju dijalog i da ga je moguće i posle ovog posrnuća vere nastaviti jednako ubedljivo ili, ako ništa drugo, jednako zadrto. Poslednja linija odbrane pred argumentima da je sve uvek bilo i da jeste od čoveka i do čoveka, da smo uznapredovali, eto, toliko da možemo neposredno da posmatramo i odgonetnemo ono što je smatrano božjim znamenjima, da su i teološke misterije rasvetljene zemaljskim sredstvima i da se na plastičan način doslovno predočava da nema više potrebe za investiranjem vlastitih dometa u nadprirodnu instancu – nije neprozirnost božje promisli. Ona je dejstvena (samo)odbrana samo dok se sa neke nejasne moralne intuicije nepodeljeno zahteva ili podrazumeva kosmička pravda. Klarkova priča „Zvezda“ intonirana je tako da lavira oko onog emocionalnog naboja koji ugasnuće čitave vrste nosi sa sobom.

Ali zamislimo da nije bilo takve pogibelji, takvog kosmičkog vrstocida, a da je sveštenik-astrofizičar svejedno proračunao da je reč o vitlejmskoj zvezdi. Lišavajući problem neposrednih etičkih dimenzija koje (masovno) usmrćivanje nužno povlači za sobom, lako bi mogao zaključiti da je sasvim moguće ostati naučnik i biti verujući bez obzira na „evidenciju“ koja umišlja da je denuncirala zagonetku i razgoltila (za)veru. Takvo gledište bi mogao i dalje pripisivati ne samo ljudskom

hibrisu i bogohuli, nego ga i sasvim razložno objasniti nezasnovanim očekivanjem da se sretne *tête-à-tête* sa Bogom, ne bi li se u njega uverilo, kao i kardinalnim nerazumevanjem neverujućih da ništa što rasvetljava alegorije Svetog pisma ne govori automatski protiv postojanja Boga i da je, konačno, dovoljno ali možda i najteže od svega učiniti onaj „skok vere“ i drugim pogledom uočiti sklad svemira, to kako jedni svetovi umiru a drugi se rađaju, to savršenstvo zbivanja svega, ne bi li se, samo ne više onom razornom, oholom kritičkom pameću, utvrdilo, intuitivno osetilo, prikazalo, (p)osvedočilo o postojanju onog Tvorca koji je tako uredio stvari da, umesto da postoji ništa, da ne postoji ništa, postoji eto pankosmička harmonija. Struktura argumenata ovog uvek iznova recikliranog osporavanja i afirmisanja božje egzistencije, uostalom, veoma podseća na onu koja je već bila na sceni s početka dvadesetog veka – da ne pominjemo one spekulativne i još ne u modernom smislu naučne ili naukom inicirane – kada se išlo na pronicanje ne onog najvećeg, vaseljenskog, nego onog najmanjeg, subatomskog. Vele naime da je tada i to moglo da ide u prilog slavljenu čoveka naspram boga, ali da je značajan broj fizičara upravo po uvidu u strukturu atoma, u samom onom u-videnom pronašao ono što se ne vidi, prst božji: jer kako bi inače i zašto uopšte ta složevina protona, elektorna i neutrona tako i ikako funkcionisala, a ne bila naprosto zbrka, nered, kaos. Čini se da sve zavisi od toga za šta se traže razlozi, odnosno šta se smatra „normalni(ji)m“, pa onda i na koga pada teret dokazivanja. A da svejedno ili upravo stoga pitanje vovjek ostaje.

Uopšte naime nije jasno kako bi se ta i svaka druga tradicionalna filozofska problematika drugačije postavljala budućim generacijama nego što se postavlja(la) nama. Tehnološki izazovi će nesumnjivo pred mišljenje stavljati nove zadatke, ali se čini da orijentiri tog mišljenja moraju ostati isti i u budućnosti. Štaviše, „studijama budućnosti“ koje bi bile zasnovane na istorijskom metodu i tako obezbedile onu „meru skromnosti“ koja odvaja futuristu od plahih proroka budućeg, moguće je strateški opredeliti idealne tipove koji utiču na viziju stvari koje će doći i na osnovu njih ponuditi alternativne budućnosti. Ono što je bilo tek nadahnuto predviđanje sada bi da bude profesionalna aktivnost odgovornog ekstrapoliranja inače neprozirne budućnosti iz istorije. „Izučavamo budućnost u nadi da ćemo naučiti kako da zadobijemo kontrolu nad njom i učinimo je boljim mestom nego što bi mogla biti bez naše intervencije“ (Wagar 1991: 34). Vizije tog „boljeg“ su nesumnjivo različite, smatra Vedžer (W. Warren Wagar), najpoznatiji poslenik na polju „studija budućnosti“ sa akademskim zaledem, ali nisu toliko različite da se ne bi mogle okupiti u tri „paradigme“: tehnoliberalizam, radikalizam i protivkultura. Tehnoliberalizam, čiji su amblemi trustovi mozгова i vladine agencije u Vašingtonu, veruje da svi problemi u budućnosti mogu biti rešeni samo viškom istog onog liberalizma, iste one tehnologije i istog onog upravljanja koji i danas postoje. Radikalizam sa svoje strane usvaja originalni Marksov utopizam i „bolje sutra“ uvek povezuje sa

demontažom kapitalizma i pojavom nekog oblika nerepresivnog društva. Kontrakulturalizam pak predviđa ili priželjkuje decentralizovan, zelen, miroljubivi svet, prožet *New Age* misticizmom. Oboružan ovom trijadom i nakon brižljivog istraživanja njihovih implikacija, Vedžer se zadovoljava opreznim ukazivanjem da, iako ostaje otvoreno pitanje „šta će se stvarno desiti“, tri paradigme ostaju da važe i, najzad, uopšte ne moraju da budu konkurentske vizije budućnosti, već sukcesivne etape iste budućnosti koja se kreće od „budućnosti globalizovanog liberalnog demokratskog kapitalizma“, preko budućnosti radničke republike do budućnosti neoromantične kontrakture (Wager 1991: 145-146; za imaginarij alternativnih budućnosti ili za alternativne imaginarije budućnosti videti još razuđeniju ali i predmetno precizniju ilustraciju opcija u esejima okupljenim u Wolf and Mallett 1994).

Da kažemo to opet pomalo falsifikujući Kanta, principi sa snagom kategorija su dati i kada je reč o izgledima budućnosti. Zadat će biti samo emprijski materijal na kojem će se kušati i kojeg će obrađivati. On se možda ne može do kraja predvideti, ali ono što se može, uopšte nije malo. Imamo ne operativni sistem, nego kompletne konkurentske operativne programe, koji spremno čekaju da bude nahranjeni novim podacima. A njih „imamo“, jer ćemo uvek imati one orijentire koji slede i unapređuju našu misaonu intuiciju. Stoga je vrlo uputno unapred im davati nove prvokacije koje će, ili koje bi mogle da uslede. Za te provokacije ustalilo se jedno ime: „misaoni eksperiment“. I ispostavlja se da mnogobrojne topose susreta naučne fantastike i filozofije – virtuelni svetovi koji dozivaju radikalni skepticizam, slobodna volja koja dovodi u pitanje prirodu ličnosti, prirodni i veštački umovi koji traže vlastite granice, etičke i političke filozofije koje se suočavaju sa posledicama vlastitih projekata, da navedemo samo neke – prevashodno ujedinjuje upravo taj (široko shvaćen) „misaoni eksperiment“ kao ono zajedničko oruđe kojim u svojim najboljim izdanjima ostvaruju cilj (Schneider 2009). Filozofija tako nastavlja da živi kroz SF.⁴

Primedba:

Naglašavamo množinu: ne projekt, ne teror dirigovanja, koji odmah asocira na političku diktaturu, nego se u naučnofantastičnom i filozofskom pred-vidanju budućnosti radi o različitim u-vidima koji su ili nerealne mogućnosti koje označavaju granicu naše sazajne propusnosti, što je epistemološki dalekosežnije, ili, praktički operativnije, realne mogućnosti koje još ne postoje ali čijim izlaganjem se onda omogućuje racionalni izbor ili makar zaprečuju opasnosti koje iz onog odveć

4 Tako be se možda mogla sjezgrići poruka knjige Majkla Pinzija (Michael Pinsky) *Etika i/kao naučna fantastika*. Tekstovi naučne fantastike i filozofije su svojevrsni partneri, što može izazvati šok odbijanja na obe strane, i kod SF fanova i kod profesionalnih filozofa, ali ne može poreći izuzetnu srodnost misaonih eksperimenata i naučne fantastike (Pinsky 2003). Već to bi bilo dovoljno da opravda naša nastojanja da saznamo budućnost.

iracionalnog slede. U tom smislu bi takvo proricanje bilo čak i vannaučna obaveza, društveni etos i odgovornog mišljenja budućeg i zaista *naučne* fantastike.

Zaključak se ne obavezuje da kaže išta određeno u pogledu (ne)poželjnosti jednog ili drugog stava. U izvesnom smislu naprotiv: pošli smo od toga da valja prikazati njihovu jednaku „paluzibilnost“ i principijelnu neodlučivost kome dati prednost. Mogli bismo ipak, opet kantovski, ukazati na dve stvari preko toga: da izbor nije proizvoljan, da postoji standard, da nisu obe pred-postavke u pogledu mogućnosti saznanja i eksplikacije budućnosti jednako korisne za okupljanje naših drugih, proverljivijih i dokazivijih istraživanja, kao i na to da pri tom izboru moramo imati u vidu da ma koja izabrana ideja samo reguliše naša saznanja predmeta i da bismo fatalno pogrešili ukoliko bismo je uzeli za konstitutivni princip. Ali ovde je stvar još malo komplikovanija: ne radi se o postojanju ili nepostojanju boga, besmrtnosti i slobode i sličnim krupnicama, već kao da smo u obrazac nužnih antinomija u koje um zapada kada misli o onome što mu je posao da misli, o onome što transcendirá granice mogućeg iskustva pa onda i pouzdanog saznanja, ubacili i sam taj stav, kao da smo samu Kantovu odluku o dijalektičnosti ideja izložili njenoj dijalektici.

Naime, čini se da naše prvo tvrđenje samo ponavlja Kantovo upozorenje u pogledu one klase saznanju transcendentnih objekata, svrstavajući u nju i „budućnost“, pa bi ono pre reprezentovalo celokupno ili makar centralno Kantovo nastojanje da se ukaže na granice uma: onaj lajt motiv koji upravo zabranjuje neobuzdano bludjenje misli, zaprečava nagon za bezgraničnim proširivanjem uma koji je zaslepljen dokazima vlastite moći, onaj let spekulativne golubice koja, ne osećajući otpor vazduha, umišlja da bi još bolje letela u bezvazdušnom prostoru (Kant 1962: 4-5). Drugi stav, antiteza, koja bi se takođe mogla pozvati na Kanta, ne bi držao da je nužno pogođen ovom podukom, već bi pokušao da upravo iz njenog usvajanja, odnosno uvažavanja granica saznanja, omogući prostor onom novom saznanju koje je takvim transcendentnim ispitivanjem utemeljeno. On bi insistirao na misaonim eksperimentima, svakako ih pozdravio kao možda fundamentalni oblik iskušavanja sazdanosti kategorija našeg saznanja, razumevajući da bi ih prvi stav verovatno već u nameri zabranjivao. Drugi stav upravo testira tu strukturu ili formalnu građevinu saznajnih kapaciteta na novim, doduše još nepostojećim materijalima, i utoliko trpi ili čak priziva projektovanja. Jer, sve što ukazuje na granice naših „kognitivnih shema“, upravo je kantovski vabiti i staviti na probu.

Ispostavlja se da bi onda bila u pitanju dva „Kanta“, za šta ne bi manjkalo potvrda u daljim interpretacijama i usvajanjima Kantove „kritičke“ filozofije. I tu teško da je moguće treći put, integralno rešenje, sinteza. Moguće je međutim ukazati

na različitost samih pitanja o kojima govore stavovi; moguće je uvesti unutrašnje granice smislenosti zapitanosti nad budućnošću, ukoliko je smisao u relevantnom kognitivnom sadržaju koji bi ta zapitanost mogla isporučiti, ili makar problematizovati i preorijentisati pitanja koja se pred budućnost postavljaju ili se u nju vizijom upisuju. Jedna unutrašnja deoba sagledavanja budućnosti odmah se upadljivo nameće: svi primeri istovetnosti njenih i savremenih problema ticali su se onih Kantovih umskih ideja ili srodnih neodlučivih pitanja koja smatramo većitim metafizičkim dilemama; svi primeri prognostičkih omašaja ticali su se tehnoloških stvari, izuma, sprava, upravo kantovskog polja razumskog saznanja, na kojem operiše pouzdana nauka.⁵

Ako je zaista slučaj da postoje takvi problemi koji se opravdano mogu „eternalizovati“, onda bi možda bilo najelegantnije da tu unutrašnju granicu smislenosti zapitanosti nad budućim povučemo s obzirom na razliku u, da tako kažemo, stepenu opštosti pitanja. Za ideje u kantovskom smislu bi ostalo rezervisano područje koje se odlepljuje od iskustva i ono bi, naizgled paradoksalno, bilo najtrajnije: oblik koji će one pouzdano poprimiti u budućnosti menjaće se samo s obzirom na okruženje koje nepouzdanost projektujemo da će ih snaći, inače će njihovi glavni stavovi i argumenti ostati isti kao što su oduvek bili. Stvari pak koje se ne tiču uma nego razuma, kategorijalne obrade empirijskog materijala, prema ovoj podeli ispada da je možda bolje i da ne pokušavamo daleko unapred da dokučujemo, ukoliko nam je do verodostojnosti tog predviđanja. To bi, recimo, značilo da možda i ne možemo znati kako ćemo komunicirati za sto godina, naime, putem čega, kojim kanalima i medijima; i ne samo to, nego ni kojim znakovima i skraćenicama, kojim nemuštošima ili još mašinizovanim jezicima ili možda čistim mislima – ali da odnekud možemo znati o čemu ćemo tim putevima nužno komunicirati ukoliko još pretekne nečeg kao umske zapitanosti.

Tako izrečena, tu stvar postaje sumnjiva. Već znamo, i nemamo razloga da verujemo da će nekada biti drugačije, da medij nije nevažan za ono što se iskazuje, pa i za samo postavljanje pitanja, da pitanja ne nastaju i ne opstaju nezavisno od jezika koji ih upravo u njihovoj no(si)vosti porađa. Posle Kanta smo naučili da i kategorije imaju svoju istoriju, a da napredak saznanja ne samo da se ne kreće unutar jednom za svagda datog pojmavnog okvira, nego da, sva je prilika, uopšte ne ide linearno, da je pitanje u kojoj meri ga uopšte i ima, i da smena paradigmi, epohalnih diskursa ili korenskih metafora, svedoči radije o „različitim svetovima“ u

5 Uznemirujuća pomisao: mi zapravo najmanje možemo znati tamo gde se obavezujemo da najviše znamo ili čak tamo gde se čini da zavisi od nas. Naučno predviđanje kada je reč o pronalascima, zapravo iz srca razuma, čija tehnička postignuća s nesmanjenim optimizmom slavi, progovara ne samo nepredvidljivom nedoglednošću, nego i iracionalnošću. Motiv „ludog naučnika“ je slika rezervisana za tu opomenu (uporediti Abrams 2008; McMahan 2008; Sontag 1966; Toumey 1992: 414; Haynes 2000).

kojima se odigravaju orijentacije pitanja i formulišu odgovori, u kojima se tek dakle artikulišu ideje, problemi, njihova probna rešenja i tek s obzirom na taj kontekst razabirljive i uvek mesne akumulacije podataka. Možda dakle ipak ni o tehničkim ni o „refleksivnim“, ni o razumskim ni o umskim stvarima ne možemo ništa pozdano znati, odnosno ne možemo predvideti ni da li će ni, ako će, kakvu formu one zadobiti u budućnosti.⁶

To naravno, opet pomalo kantovski, ne znači da ne možemo i da ne treba da gradimo čitave moguće svetove – samo ukoliko znamo da su samo mogući.⁷ Na kraju krajeva, ako i ne možemo da tvrdimo išta o budućnosti, ne samo da možemo da je mislimo, nego je i dobro da to činimo ili je dobro dok to činimo. Jer tu su uvek opomene negativnih utopija, karakteristične i po tome što u njima nema ni mišljenja ni zamišljanja, ni nauke ni fantastike. Umesto brojnih primera takvih slika budućnosti (ili čak savremenosti), setimo se veselih futurističkih kalambura iz Vudi Alenove (Woody Allen) komedije kod nas prevedene kao *Povampireni Majls*, inače *Spavač* (*Sleeper* 1973). Glavnog junaka, džez muzičara i vlasnika prodavnice zdrave hrane Majlsa (Miles), posle dvesta godina iz nedobrovoljne kriohibernacije bude naučnici iz pokreta otpora policijskoj diktaturi, u šta se pretvorila visokotehnologizovana i ultraracionalno administrirana Amerika dvadesetdrugog veka. Njihova namera je da ga angažuju kao špijuna, budući da je, posle dva veka oživljen, postao jedini pripadnik društva bez biometrijskog identiteta. Vlasti otkrivaju zaveru naučnika i hapse ih, ali Vudi Alen uspeva da pobjegne prerašavajući se u robota čija je funkcija da bude batler u kući, naravno, Dajane Kiton (Diane

6 Jedna poslednjih decenija popularna naučna tema ili naukom isprovocirana tema je dobra ilustracija da valja odustati od iluzije saznatljivosti budućeg *an bloc*. Naime, već sada se ispostavilo da ne samo da ne možemo odlučiti o tome kakvi ćemo mi biti, nego ni nešto mnogo naizgled prostije što smo mislili da makar načelno možemo da predstavimo: kakva će biti veštačka inteligencija u budućnosti. Nevolja je u tome što takvo zamišljanje stavlja na kušnju samo naše razumevanje inteligencije, pa odveć hrabre vizije lako mogu u svojim podrazumevanjima da švercuju nepropitane predrasude. Nasuprot uobičajenoj slici, sasvim je predvidivo, ali ne i do kraja zamislivo, da će dominantan oblik inteligencije u budućnosti, ako se ona zaista manifestuje prevashodno u odnosu na specifični društveni i kulturni kontekst i ako je konstuiše kontinuirani, promenljivi i nedovršeni angažman sa društvenom grupom unutar okruženja, biti orijentisan na društvene odnose kao ključnu komponentu i konstruktora inteligentnog ponašanja, na semantiku koja nije nezavisna od svog utelovljenja, a ne na rešavanje problema, ne na apstraktnu sposobnost pojedinačnog uma osnovanog na protokolima racionalnog mišljenja (Clocksin 2003: 1721).

7 Jedan takav svet, svestan svoje tek mogućnosti, svakako predstavljaju Zvezdane staze. Ono po čemu je izuzetan i čime uvek iznova impresionira je njegova kompletnost, složenost i preciznost (Sternbach and Okuda 1991; Joseph 1975; Okuda, Drexler and Clark 2006; Nemecek and Stern 1992; Ruditis 2003; Okuda and Okuda 1993; Okuda, Okuda and Mirek 1997) – čitav jedan koherentni univerzum one vrste „realnosti“ kakvu ima fantastična Borhesova Enciklopedija koja se stapa sa stvarnim svetom.

Keaton). Ona bi pak da ga zameni s „estetskih“ razloga, pa joj on otkriva pravi identitet i, pošto to u njoj pobuđuje samo instinkt da bude lojalna građanka i prijavi ga, kidnapuje je i beži s njom. Uskoro se međutim zaljubljuju i posle silnih peripetija, koje uključuju i nekoliko ispiranja mozga, infiltriraju u vladine naučne službe. Saznaju da je nacionalni vođa već davno ubijen u bombaškom atentatu i da je pretekao samo njegov nos, koji se održava u životu da bi se iz tog jedinog preostalog dela klonirao čitav vođa. Taj nos će Vudi Alen na kraju, jasna stvar, ukrasti i „pogubiti“. Ali pre toga, dok se Dajana Kiton tek počinjala da pita za smisao i strategije (ne)poslušnosti unutar jednog totalitarizma koji je isisao sve slobodomiseleće iz ljudi, vodi se jedan duhoviti i indikativan dijalog između nje i njenog sve simpatičnijeg joj kidnapera. Pod njegovim pogubnim uticajem, ona budi u sebi nešto nalik umskoj zapitanosti iz taloga višegeneracijskog ne dremeža nego dubokog sna i, u stavu ekstatične metafizičke zanesenosti, poentira glasnim pitanjem nije li čudno da se bog (*god*) otpozadi piše isto isto kao pas (*dog*). Njen glas naravno prati inimitabilna, ali sasvim prikladna grimasa Vudija Alena.

Predrag Krstić

Institut za filozofiju i društvenu teoriju

Univerzitet u Beogradu

Literatura:

„Sleeper“ (1973), DVD.

„Star Trek web site“, (internet) dostupno na: <http://startrek.paramount.com/library/episodes.asp> (pristupljeno 7. maja 2011).

„Star Trek: The Next Generation“ – complete series (2007), DVD set.

Abrams, Jerold J. (2008), „The Dialectic of Enlightenment in Metropolis“, u Steven M. Sanders (prir.), *The Philosophy of Science Fiction Film*, Lexington: The University Press of Kentucky, str. 153-170.

Andreadis, Athena (1998), *To Seek Out New Life: The Biology of Star Trek*, New York: Crown.

Asimov, Isaac (1986), *Robot Dreams*, New York: Byron Preiss Visual Publications.

Balinisteanu, Tudor (2007), „The Cyborg Goddess: Social Myths of Women as Goddesses of Technologized Otherworlds“, *Feminist Studies* 33 (2): 394-423.

Barad, Judith and Robertson, Ed (2001), *The Ethics of Star Trek*, New York: Harper Perennial.

Bly, Robert W. (2005), *The Science in Science Fiction: Eighty-three SF Predictions That Became Scientific Reality*, Dallas: BenBella.

Bostic, Adam I. (1998), „Automata: Seeing Cyborg through the Eyes of Popular Culture, Computer-Generated Imagery, and Contemporary Theory“, *Leonardo* 31 (5): 357-361.

- Brake, Mark L. and Neil Hook (2008), *Different Engines: How Science Drives Fiction and Fiction Drives Science*, London: Macmillan.
- Bretnor, Reginald (1974), „Science Fiction in the Age of Space“, u Reginald Bretnor (prir.), *Science Fiction: Today and Tomorrow*, New York: Harper and Row, str 150-179.
- Clarke, Arthur C. (1955), „The Star“, *Infinity Science Fiction*, November 1955, (internet) dostupno na: http://web.archive.org/web/20080718084442/http://lucis.net/stuff/clarke/star_clarke.html (pristupljeno 12. decembra 2011).
- Clocksinn, William F. (2003), „Artificial Intelligence and the Future“, *Philosophical Transactions: Mathematical, Physical and Engineering Sciences* 361 (1809): 1721-1748.
- Decker, Kevin S. and Jason T. Eberl (prir.) (2008), *Star Trek and Philosophy: The Wrath of Kant*, Chicago: Open Court.
- Dennett, Daniel C. (1997), „Consciousness in Human and Robot Minds“, u Masao Ito, Yasushi Miyashita and Edmund T. Rolls (prir.), *Cognition, Computation, and Consciousness*, Oxford: Oxford University Press, str. 17–29.
- Devlin, William J. (2008), „Some Paradoxes of Time Travel in The Terminator and 12 Monkeys“, u Steven M. Sanders (prir.), *The Philosophy of Science Fiction Film*, Lexington: The University Press of Kentucky, str. 103-118.
- Dinello, Daniel (2005), *Technophobia!: Science Fiction Visions of Posthuman Technology*, Austin: University of Texas Press.
- Disch, Thomas M. (1998), *The Dreams Our Stuff Is Made Of: How Science Fiction Conquered the World*, New York: Simon & Schuster.
- Forrest, David (2005), „Consulting to Star Trek: To Boldly Go Into Dynamic Neuropsychiatry“, *Journal of the American Academy of Psychoanalysis & Dynamic Psychiatry* 33 (1): 71-82.
- Gresh, Lois H. and Weinberg, Robert (2001), *Computers of Star Trek*, New York: Basic Books.
- Hanley, Richard (1997), *The Metaphysics of StarTrek or: Is Data Human*, New York: Basic Books.
- Haraway, Donna J. (1985), „Manifesto for Cyborgs: Science, Technology and Socialist-Feminist Perspective in the 1980's“, *Socialist Review* 80: 65-108.
- Haraway, Donna J. (1991), *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*, New York: Routledge.
- Hayles, N. Katherine (1999), *How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics*, Chicago: University of Chicago Press.
- Haynes, Roslynn D. (2000), „Celluloid Scientists: Futures Visualised“, u Alan Sandison and Robert Dingley (prir.), *Histories of the Future: Studies in Fact, Fantasy and Science Fiction*, New York: Palgrave, str. 34-50.
- James, Edward (1994), *Science Fiction in The Twentieth Century*, Oxford: Oxford University Press.
- Jameson, Fredric (1982), „Progress Versus Utopia; or, Can We Imagine the Future?“, *Science-Fiction Studies* 9: 147-158.
- Jenkins, Robert and Jenkins, Susan (1998), *Life Signs: The Biology of Star Trek*, New York: HarperCollins.

- Johnson-Smith, Jan (2004), *American Science Fiction TV: Star Trek, Stargate and Beyond*, London: I.B. Tauris.
- Joseph, Franz (1975), *Star Trek: Starfleet Technical Manual*, New York: Ballantine Books.
- Joseph-Witham, Heather R. (1996), *Star Trek Fans and Costume Art*, Jackson: University Press of Mississippi.
- Kant, Immanuel (1962), *Kritik der reinen Vernunft*, Kants gesammelten Schriften III, Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Kind, Amy (2008) „Time – The Final Frontier“, u Kevin S. Decker and Jason T. Eberl (prir.), *Star Trek and Philosophy: The Wrath of Kant*, Chicago: Open Court, str. 315-332.
- Klark, Artur (1978), „Zvezda“, u Artur Klark, *S druge strane neba*, Beograd: Kentaur, 1978, str. 136-142.
- Krauss, Lawrence Maxwell (1995), *The Physics of Star Trek*, New York: Basic Books.
- Larson, Doran (1997), „Machine as Messiah: Cyborgs, Morphs, and the American Body Politic“, *Cinema Journal* 36 (4): 57-75.
- Le Guin, Ursula K. (1979), *The Language of the Night: Essays on Fantasy and Science Fiction*, New York: Putnam's.
- Levy, Neil (2007), *Neuroethics: Challenges for the 21st Century*, Cambridge: Cambridge University Press.
- McMahon, Jennifer L. (2008), „The Existential Frankenstein“, u Steven M. Sanders (prir.), *The Philosophy of Science Fiction Film*, Lexington: The University Press of Kentucky, str. 73-89.
- Milburn, Colin (2010), „Modifiable Futures: Science Fiction at the Bench“, *Isis* 101 (3): 560-569.
- Murphy, Jason and Porter, Todd (2008), „Recognizing the Big Picture: Why We Want to Live in the Federation“, u Kevin S. Decker and Jason T. Eberl (prir.), *Star Trek and Philosophy: The Wrath of Kant*, Chicago: Open Court, str. 227-247.
- Nemecek, Larry and Stern, Dave (1992), *The Star Trek: The Next Generation Companion*, New York: Pocket Books.
- Okuda, Michael and Okuda, Denise (1993), *Star Trek Chronology: A History of the Future*, New York: Pocket Books.
- Okuda, Michael, Drexler, Doug and Clark, Margaret (2006), *Ships of the Line*, London: Simon & Schuster.
- Okuda, Michael, Okuda, Denise and Mirek, Debbie (1997), *The Star Trek Encyclopedia: A Reference Guide to the Future*, New York: Pocket Books.
- Penley, Constance (1990), „Time Travel, Primal Scene and The Critical Dystopia“, u Annette Kuhn (prir.), *Alien Zone: Cultural Theory and Contemporary Science Fiction Cinema*, London: Verso, str. 116-127.
- Pinscy, Michael (2003), *Ethics and/as Science Fiction*, Madison: Farleigh Dickinson University Press.
- Relke, Diana (2006), *Drones, Clones and Alpha Babes: Retrofitting Star Trek's Humanism, Post-9/11*, Calgary: University of Calgary Press.
- Roberts, Robin (1999), *Sexual Generations: „Star Trek: The Next Generation“ and Gender*, Urbana: University of Illinois Press.

- Ruditis, Paul (2003), *Star Trek Voyager Companion*, New York: Pocket Books.
- Sanders, Steven M. (2008a), „An Introduction To The Philosophy Of Science Fiction Film“, u Steven M. Sanders (prir.), *The Philosophy of Science Fiction Film*, Lexington: The University Press of Kentucky, str. 1-18.
- Sanders, Steven M. (prir.) (2008), *The Philosophy of Science Fiction Film*, Lexington: The University Press of Kentucky.
- Schneider, Susan (prir.) (2009), *Science Fiction and Philosophy: From Time Travel to Superintelligence*, West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Sekuler, Robert and Blake, Randolph (1998), *Star Trek on the Brain: Alien Minds, Human Minds*, New York: W. H. Freeman.
- Sontag, Susan (1966), „The imagination of disaster“, u Susan Sontag, *Against Interpretation and Other Essays*, New York: Farrar, Straus and Giroux, str. 209-225.
- Spicer, Andrew (2002), *Film Noir*, Edinburgh: Pearson Education.
- Sternbach, Rick and Okuda, Michael (1991), *Star Trek, The Next Generation: Technical Manual*, New York: Simon and Schuster.
- Toumey, Christopher P. (1992), „The Moral Character of Mad Scientists: A Cultural Critique of Science“, *Science, Technology, & Human Values* 17 (4): 411-437.
- Wagar, W. Warren, „H.G. Wells and the Genesis of Future Studies“, *wnrf.org – exploring the future of religion*, 30 januar 1983, (internet) dostupno na: <http://www.wnrf.org/cms/hgwells.shtml> (pristupljeno 12. decembra 2009).
- Wager, W. Warren (1991), *The next Three Futures*, Westport, CT: Greenwood Press.
- Wolf, Milton T. and Mallett, Daryl E (prir.) (1994), *Imaginative Futures: Proceedings of the 1993 Science Fiction Research Association Conference, June 17-19, 1993*, San Bernardino, CA: SFRA Press.

Predrag Krstić

Knowledge and Foretelling: On Imagining Future

(Summary)

This paper presents and validates opposing notions regarding possibility of knowing the future. The medium for this enquiry is science fiction production in the literature, television and film. It finds that potential for knowing (in this production) demonstrate, illustrate, provokes, but also encounters the same epistemological, ethical and metaphysical quandaries that modern and contemporary philosophy deals with.

KEY WORDS: future, knowledge, prediction, Kant, science fiction, thought experiment.